

אוניברסיטת בן גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה לפוליטיקה וממשל – תשפ"ב 2022

שם הקורס: סוגיות נבחרות בפילוסופיה פוליטית יהודית
מספר הקורס: 138-1-0390/0391
שם המרצה: ד"ר מנחם רצון
שעות קבלה: יום ה' 45:13-45:14 (בתיאום מראש) בבניין 72 חדר 636
דואל: ratson_m@012.net.il טל' 054-7029494 (אפשר להתקשר כל יום בין השעות 19:00-10:00)

יעדי ההוראה:

הקורס בוחן סוגיות מרכזיות בפילוסופיה הפוליטית היהודית מראשיתה ועד העת החדשה. מטרת הקורס היא לענות על השאלה האם יש הגות מדינית יהודית ומהם מאפייניה המרכזיים. במסגרת הקורס ינותחו הרעיונות המדיניים, השפה הפוליטית ומושגי היסוד במגוון מקורות יהודיים. באופן זה תובן הדינמיקה וההתפתחות המושגית של הרעיונות המדיניים במהלך התקופות. יעד מרכזי הוא להציג לסטודנטים את החוט המקשר בין מגוון הנושאים והתקופות השונות בהיסטוריה היהודית שמתבטא בהשקפה אנטי-פוליטית בסיסית הנקשרת לאידיאל התיאוקרטיה.

פרשיות לימודים:

במהלך הקורס נעסוק בנושאים שונים הנחלקים לתקופות שונות על פי מקורות התקופה. הנושא הראשון יעסוק בשאלה האם ישנה בכלל הגות מדינית יהודית. בהמשך נדון בעקרונות מדיניים במקרא, בספרות חז"ל ובהגות ימי הביניים. דגש יושם במיוחד על הגות ימי הביניים תוך ראייתה כתוצר של המפגש בין מורשת חז"ל והמחשבה היהודית בכלל, לבין המורשת היוונית הקלאסית כמו גם האסלאמית והנוצרית באותה תקופה. נושאי הלימוד שייבחנו במקורות אלה בימי הביניים הם היחסים בין ההקשרים הפוליטיים של התורה וההלכה לבין ההקשרים הפוליטיים של הפילוסופיה, ההקשר הפוליטי של הנבואה ושל תורת ההתגלות, אופיו המדיני של האדם והמתח שבין פרישות לחברה, חוק אנושי מול חוק אלוהי, שאלת המשטר האידיאלי והמשיחיות כתופעה פוליטית. ניתוח הרעיונות הפוליטיים בימי הביניים יתמקד בכתביהם של הוגי הדעות המרכזיים כסעדיה גאון, יהודה הלוי, הרמב"ם, יצחק אברבנאל ואחרים. בהמשך נעסוק בהגות המדינית היהודית בתקופת הרנסנס ובעת החדשה. תקופה זו מסמנת את התעוררות הלאומיות היהודית ואנו נבחן את הקשר שלה למקורות העבר. דיון זה יוביל אותנו לבחון את השפעת ההגות המדינית היהודית על הציונות ומתנגדיה: נעסוק בציונות הדתית (הרב קוק), באנטי-ציונות החרדית, בציונות הסוציאליסטית (הס) ובציונות הרוויזיוניסטית (ז'בוטינסקי). דגש יושם על הפרשנויות השונות של זרמים אלה את המקורות היהודיים. בסיום הקורס נעמוד על השפעת המקורות היהודיים על סוגיות העומדות במרכז סדר היום הפוליטי של מדינת ישראל, למשל דת, מדינה ודמוקרטיה, כמו גם ההשפעה של המקורות היהודיים על הפילוסופיה הפוליטית המערבית (בעיקר על הובס ולוק).

דרישות והרכב ציון הקורס

משקל בציון הסופי

נוכחות והשתתפות פעילה – 20%

עבודה מסכמת – 80%

סה"כ 100%

רשימה ביבליוגרפית:

המאמרים המודגשים והממוספרים להלן הם המאמרים המרכזיים.

סמסטר א'

[א] מבוא - הגדרת פילוסופיה פוליטית יהודית

[1] אליעזר דון יחיא וברוך זיסר "רציפות ותמורות בהגות המדינית היהודית" בתוך: זניאל אלעזר (עורך), *עם ועדה*, ירושלים, 1991. עמ' 100 – 134.

הרחבה

Abraham Melamed, "Is There a Jewish Political Thought? The Medieval Case Reconsidered", *Hebraic Political Studies* 1 (2005) pp.24-56

אהוד לוז, עורך, ליאו שטראוס, *ירושלים ואתונה*, מבחר כתבים (ירושלים, 2001), מבוא

משה שוורץ, "ההשכלה והשלכותיה על הפילוסופיה היהודית בעת החדשה", *דעת* 1 (תשל"ח) עמ' 7 – 16.

אליעזר שביד, "הדת והפילוסופיה: העימות המחקרי-תיאולוגי בין יוליוס גוטמן וליאו שטראוס", בקובץ מחקריו: *חשיבה מחדש* (ירושלים, 1991) עמ' 45 – 76.

אברהם מלמד, "תיאולוגיה או פוליטיקה? – גוטמן ושטראוס על הפילוסופיה היהודית בימי הביניים", *עיון נא* (תשס"ג) ע"ע 408-420.

מיכאל וולצר (ואחרים), *המסורת הפוליטית היהודית*, ירושלים, 2007. כרך א' עמ' טז – כה.

[ב] עקרונות מדיניים במקרא

מקורות

בראשית: בריאת האדם – פרקים ב-ג; סיפור קין והבל – פרק ד; סיפור מגדל בבל פרק יא 1-9.

שמות: הצעת יתרו – פרק יח; הברית בהר סיני – פרקים יט-כ.

דברים: משפט המלך – פרק יז 14-20; הברית בהר סיני – פרק ה.

שמואל א': משפט המלך – פרק ח.

מחקרים

[2] יאיר לורברבוים, *מלך אביון – המלוכה בספרות היהודית הקלאסית* (רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ח) פרק א', ע"ע 13-48.

הרחבה

דניאל אלעזר, "הברית כיסוד המסורת המדינית היהודית", *עם ועדה*, שם, עמ' 26 – 54.

סטיוארט כהן, "מלכים, כוהנים ונביאים, תבניות של דו-שיח ושל סכסוך במשטר החוקתי הקדום בישראל", *מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים* 34 (1991) עמ' 37 – 58.

ג] עקרונות מדיניים בספרות חז"ל

מקורות

תלמוד בבלי – פרשת המלך: סנהדרין, פרק ב, כ ע"ב
ספרי במדבר – שלושת הכתרים: קיט
ספרי דברים – פרשת המלך: קנו-קסב
דברים רבה – פרשת המלך: שופטים, פרשה ה - ח, ט, יא

מחקרים

[3] סטיוארט כהן, "מושג שלושת הכתרים: מקומו במחשבה המדינית היהודית והשלכותיו על חקר ההיסטוריה החוקתית היהודית", ד"יי אליעזר, עם ועדה, שם, עמ' 35 - 75.

הרחבה

יאיר לורברבוים, מלך אביון, שם, פרקים ב-ד, ע"ע 49-162.

נורמן פרימן "הברית כרעיון המדיני בספרות חז"ל", עם ועדה, שם, עמ' 76 - 98.

א.א. הלוי, "משפט המלך", תרביץ 38 (1969-1968) עמ' 225 - 230.

G.J. Blidstein, "The Monarchic Imperative in Rabbinic Perspective", *AJS Review* 7 - 8 (1982 - 3) pp. 15 - 39.

ד] ההגות המדינית היהודית בימי הביניים

1] השפעות מההגות הפוליטית היוונית והאסלאמית

מקורות – קטעים נבחרים

אפלטון, ספר המדינה (פוליטאה), כרך ב', תרגום: יוסף ג. ליבס (ירושלים ותל אביב: שוקן, 1979) עמ' 215-216, 220, 285-286, 308-309, 365-366, 378-379, 383, 421-424.

אריסטו, רטוריקה, תרגם מיוונית והוסיף מבוא והערות גבריאל צורן (תל אביב: ספרית פועלים, הקיבוץ הארצי, 2002) עמ' 71-72.

אל-פראבי, החברה הפוליטית (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1992) ע"ע 73-105.

אל-פראבי, דעותיהם של אנשי העיר המעולה (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2007) פרקים 26, 28, 29, 32, 33, 34, 37.

אבן רושד, על המדינה לאפלטון (מופיע במקור העברי)

Averroes, *Commentary on Plato's Republic*, E. I. J. Rosenthal (ed.) (Cambridge University Press, 1969) pp. 22-24, 27-28, 74, 60-63, 47-52, 39-42.

אבן באגיה, באור כוונת אבו בכר בן אלצאייג (אבן באגיה) בהנהגת המתבודד (ברלין: הוצאת דוד הרצאג, חברת מקיצי נרדמים, תרנ"ו 1896).

מחקרים

[4] מנחם רצון, "סדרי מדינה וחברה בהגות אברהם אבן עזרא והפילוסופיה האסלאמית בימי הביניים", מועד כב (תשע"ו) ע"ע 27-67.

הרחבה

אברהם מלמד, "הפוליטיקה" לאריסטו במחשבה היהודית בימי הביניים ובתקופת הרנסאנס", פעמים 51 (תשנ"ב) עמ' 27-69.

מוריס ראובן חיון, "משה נרבוני ואבן באגיה: ספר הנהגת המתבודד", דעת 18 (תשמ"ז) עמ' 27-44.

צבי בלומברג, "אל-פראבי, אבן באגיה והרמב"ם על הנהגת המתבודד, מקורות והשפעות", סיני ע"ח (תשל"ו) עמ' קלה-קמה.

שלמה פינס "לחקר תורתו המדינית של אבן רושד", **בין מחשבת ישראל ומחשבת העמים** (ירושלים, 1977) עמ' 84 - 102.

Abraham Melamed, "Medieval Jewish Political Philosophy: Between Plato and Aristotle", B.C. Bazan et.al. ed's., **Les Philosophies morale et politique au moyen age** (Ottawa, 1995) pp. 410-419.

L.V. Berman, "Ibn Rushd's Middle Commentary on the Nicomachean Ethics in Medieval Jewish Philosophy", **Multiple Averroes** (Paris, 1978) pp. 287-301.

E.I. Rosenthal, **Political Thought in Medieval Islam** (Cambridge, 1968) Part Two

[2] סוגיות בפילוסופיה הפוליטית היהודית בימי הביניים

המקורות הפוליטיים בספרות העברית בימי הביניים – קטעים נבחרים

סעדיה גאון (רס"ג), **ספר הנבחר באמונות ובדעות לרבנו סעדיה גאון**, תרגום וביאור: יוסף קאפח (ירושלים: מכון מש"ה, תשנ"ט) עמ' קטז-קכד.

ר' יהודה הלוי (ריה"ל), **ספר הכוזרי**, מהד' יהודה אבן שמואל (ירושלים: דביר, תשנ"ד) עמ' ג-ד, ט-יד, עג-עה, צז-צט, קג, קנג.

רמב"ם, **מלות ההיגיון**, מבאר: משה ונטורה, (ירושלים: מוסד הרב קוק, 1969) עמ' 44-45, 71-76.

רמב"ם, **הקדמות לפירוש המשנה**, מהדורת מרדכי רבינוביץ (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"א) עמ' עט-פא, קכט-קלב, קעג-קעח, קפב-קפג, קצ-קצה.

רמב"ם, **פירוש המשנה – למסכת אבות**, מהדורת שמואל רובינשטיין (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"א) עמ' יב-טו, סא-סב, קפו-קפח.

רמב"ם, **משנה תורה**, מהדורת שמואל רובינשטיין (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ב) **ספר המדע** – עמ' לח-לט, נז, עה, רנב-רנג. **ספר שופטים** – עמ' שנה-שעה, שצז-שצט, תיב-תכ.

רמב"ם, **מורה נבוכים**, תרגום מערבית מיכאל שורץ (תל-אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2002) עמ' 32-35, 49-50, 100-101, 104, 130-135, 200-201, 394-400, 512-520, 655-660, 670-676.

שם טוב אבן פלקירא, **ספר ראשית חכמה**, מהדורת דוד מאריטץ (ברלין: תרס"ב, ירושלים: ספרית מקורות, תש"ל) עמ' 56-59, 69-72, 74-75.

שם טוב אבן פלקירא, **ספר המעלות**, מהדורת יצחק וענאטיאנער (ברלין: תרנ"ד, ירושלים: הוצאת מקור, תש"ל) עמ' 13-22, 31-33, 43-44, 47-49, 67.

יעקב אנטולי, **ספר מלמד התלמידים** (ליק: מקיצי נרדמים, 1866, דפוס צילום - ירושלים, תשל"א) עמ' ק-קא, קכב-קכג, קמג-קמה, קסו-קסז.

שם טוב אבן שם טוב, **דרשות על התורה – דרש לחופה** (ירושלים: הוצאת מקור, תשל"ד) מהדורת פקסימיליה.

יצחק פולקר, **עזר הדת**, מהדורת יעקב לוינגר (תל-אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשמ"ד) עמ' 31-37, 41-46.

יוסף אלבו, **ספר העיקרים**, תרגום: יהודה אבן תיבון (מחברות לספרות, תשי"א) עמ' 64-85, 319-323, 327-335, 338-341.

יצחק אברבנאל, **פירוש על התורה**, מהדורת אבישי שוטלנד (ירושלים: תשנ"ט) **בראשית** – עמ' 204-205, 207-209, 302-304. **שמות** – עמ' 265-271. **דברים** – עמ' 270-284.

יצחק אברבנאל, **פירוש על נביאים ראשונים** (תורה ודעת, תשט"ו) **שמואל** – עמ' רא-ריא.

יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים אחרונים (בני ארבל, תשל"ט) ירמיה ט, 22.

יהודה מסיר ליאון, ספר נופת צופים,

The Book of the Honeycomb's Flow by Judah Messer Leon, Isaac Rabinowitz (ed.) (Cornell University Press, 1983) pp. 304, 306, 308, 310, 312.

שמחה לוצאטו, מאמר על יהודי ויניציה, תרגם ד. לאטס, מבואות מאת ר. ב. באקי ו.א. שולואס (ירושלים: מוסד ביאליק, תשי"א) עמ' 78-80, 123, 125, 127-137.

[א] תפיסת האדם

[5] אברהם מלמד, "הרמב"ם על הטבע המדיני של האדם: צרכים ומחויבויות", משה אידל ואחרים, עורכים, מנחה לשרה-מחקרים בפילוסופיה יהודית ובקבלה (ירושלים, תשנ"ד) עמ' 292 - 333.

הרחבה

שרה קליין-ברסלבי, פירוש הרמב"ם לספורים על אדם בפרשת בראשית (ירושלים, תשמ"ו) עמ' 39 - 170.

שרה קליין-ברסלבי, "פירושי הרמב"ם לחלום הסולם של יעקב", בר-אילן כב-כג (תשמ"ח), עמ' 329-349.

A. Altmann, "Maimonides' Four Perfections," *Israel Oriental Studies* 2 (1972), pp. 15-24.

[ב] הנבואה כתופעה פוליטית: תורת ההידמות

[6] אליעזר ז' ברמן, "הרמב"ם על מנהיגות מדינית", א' דון יחיא וב' זיסר (עורכים), עם ועדה: המסורת המדינית היהודית והשלכותיה לימינו (ירושלים: 1991), עמ' 135-144.

הרחבה

זאב הרוי, "בין פילוסופיה מדינית להלכה במשנת הרמב"ם", עיון כט, ג (תש"ס), עמ' 198-212.

רפאל ישפה, "שליטת מעלות המידות כתכלית האדם", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל 5 (1986) עמ' 93-113.

M. Kellner, "Politics and Perfection: Gersonides vs. Maimonides", *Jewish Political Studies Review* 6 (1994) pp. 49-82.

[ג] תפיסת החוק: אלוהי, אנושי, טבעי

[7] אברהם מלמד, "חוק הטבע במחשבה המדינית היהודית של ימי-הביניים והרנסנס", דעת 17 (תשמ"ו) עמ' 49-66.

הרחבה

מנחם רצון, "כללים ופרטים", בהגות ראבי"ע והרמב"ם: חוקי הטבע, החוקים המדיניים ובעיית כלליות החוק, דעת 73 (תשע"ב) ע"ע 45-83.

אלכסנדר אלטמן, "חלוקת המצוות לרס"ג", בתוך: סעדיה גאון, י.ל. הכהן פישמן (עורך) (ירושלים: תש"ג) עמ' תרנח-תרעג.

חגי בן שמאי, "חלוקת המצוות ומושג החכמה במשנת רס"ג" תרביץ מא (תשל"ב) עמ' 170-181.

לאו שטראוס, "חוק התבונה ב'כוזרי'", א. לוז (עורך), ליאו שטראוס - ירושלים ואתונה, מבחר כתבים (ירושלים: 2001) עמ' 206-239.

Menachem Ratson, "Political Leadership and the Law in Maimonides' Thought: Flexibility and Rigidity", *Hebraic Political Studies*, 2/4 (2007) pp. 377-423

M. Fox, "On The rational Commandments in Saadia's Philosophy: A Reexamination", in M. Fox, ed., **Modern Jewish Ethics** (Columbus, Ohio, 1975) pp. 174-186.

M. Fox, "Maimonides and Aquinas on Natural Law", **Dinei Israel** 3 (1972) pp. 5-46.

A. Melamed, "Natural, Human, Divine: Classification of the law Among Some 15th and 16th Century Italian Jewish Thinkers", **Italia** 4 (1985) pp. 59-93.

R. Lerner, "Natural Law in Albo's Book of Roots", **Ancients and Moderns**, edited by J. Cropsey (New York: Basic Books, 1964), pp. 132-47.

E.I.J. Rosenthal, "Torah and Nomos in Medieval Jewish Philosophy", **Studies in Rationalism, Judaism and Universalism in Memory of L. Roth**, cited by R. Loewe (London: Routledge & Kegan Paul, 1966), pp. 215-230.

[ד] תורת המשטרים: בין מלוכה לרפובליקה

[8] יעקב בלידשטיין, *עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם* (רמת-גן: אוניברסיטת בר אילן, 2001) פרקים א, ד, ה.

[9] מנחם רצון, "אנטי-מלוכנות במשנתו המדינית של אברבנאל: בין תיאוקרטיה להומניזם", בתוך: *אדם לאדם* (ירושלים: מאגנס, תשע"ו) ע"ע 366-414.

הרחבה

בנציון נתניהו, *דון יצחק אברבנאל – מדינאי והוגה דעות* (תל אביב: שוקן, 2005) חלק שני - פרק ג' ע"ע 170-211.

מנחם רצון, *בין תיאוקרטיה להומניזם: העקרונות המדיניים והחברתיים בהגות אברהם אבן עזרא* (תל אביב: רסלינג, 2012) ע"ע 21-50.

אביעזר רביצקי, "על מלכים ומשפטים בהגות היהודית בימי הביניים: בין הר"ן לאברבנאל" בתוך: ר. בונפיל, מ. בן ששון, י. הקר (עורכים) *תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי הביניים* (ירושלים: תשמ"ט) ע"ע 469-491.

עמוס פונקנשטיין, "דמות השליט בהגות היהודית בשלהי ימי הביניים", *תדמית ותודעה היסטורית ביהדות ובסביבתה התרבותית* (תל-אביב, תשנ"א) עמ' 180-188.

Abraham Melamed, **The Philosopher-King in Medieval and Renaissance Jewish Political Thought** (New York: State University of New York, 2003) pp. 75-139.

[ה] המשיחיות כתופעה פוליטית

[10] דב שורץ, *הרעיון המשיחי בהגות היהודית בימי הביניים* (רמת-גן: אוניברסיטת בר אילן, 2005) מבוא

הרחבה

גרשום שלום, "להבנת הרעיון המשיחי בישראל", *דברים* בגו (תל-אביב, 1976) עמ' 155-190.

אביעזר רביצקי, "כפי כח האדם- ימות המשיח במשנת הרמב"ם", ר. ברס (עורך), *משיחיות ואסכטולוגיה* (ירושלים, תשמ"ד) עמ' 191-220.

יעקב בלידשטיין, "על השלטון האוניברסאלי בחזון הגאולה של הרמב"ם" *ערכים במבחן מלחמה* (ירושלים, תשמ"ד) עמ' 155-172.

ישעיהו ליבוביץ, "הגאולה ואחרית הימים אצל אברבנאל", *אמונה, היסטוריה וערכים* (ירושלים: תשמ"ב) עמ' 102-111;

שאל רגב, "משיחיות ואסטרולוגיה בהגותו של רבי יצחק אברבנאל", **אסופות א** (תשמ"ז) עמ' קס"ט-קפ"ז.

עמוס פונקנשטיין, תפיסתו ההיסטורית והמשיחית של הרמב"ם, **תדמית ותודעה היסטורית** (תשנא) ע"ע 156-103.

הגות מדינית בפרשנות המקרא

[11] **מנחם רצון**, "שאלת המלוכה בפירושי ראב"ע, בחיי בן אשר ורלב"ג: פירושים מקראיים ומשמעותם המדינית – ניתוח השוואתי", **מועד כ** (תש"ע) ע"ע 197-153.

הרחבה

מנחם רצון, "שני פירושי ר' אברהם אבן-עזרא על הצעת יתרו (שמות י"ח, 13-26) ומשמעותם המדינית" **בית מקרא ג/קפב** (תשס"ה) ע"ע 291-281.

אסטרולוגיה והגות מדינית

[12]

Menachem Ratson, "Politics and Astrology in the thought of R. Abraham Ibn Ezra", *Journal of Jewish Studies* LXIV (2013) 326-346

סמסטר ב'

[ה] ההגות המדינית היהודית בימי הביניים המאוחרים והרנסנס

[1] **אברהם מלמד**, **על כתפי ענקים – תולדות הפולמוס בין אחרונים לראשונים בהגות היהודית בימי הביניים ובראשית העת החדשה** (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 2003) פרק ו' ע"ע 252-188.

הרחבה

אברהם מלמד, "אליהו דל מדיגו והמסורת המדינית האפלטונית בתקופת הרנסנס", **איטליה 11** (1995) עמ' 76-57.

אברהם מלמד, "רטוריקה ופוליטיקה בספר 'נופת צופים' ליהודה מסיר לאון", **איטליה 1** (1978) עמ' 38-7.

אברהם מלמד, "מי אפסיים: הדיון המדיני ב'מלמד התלמידים' לר' יעקב אנטוליי", **דעת 20** (תשמ"ח) עמ' 115-91.

A. Melamed, "The Attitude Towards Democracy in Medieval Jewish Thought", **Jewish Political Studies Review** 5 (1993) pp. 33-56; Reprinted in D.H. Frank, ed., **Commandment and Community, Essays in Jewish Legal and Political Philosophy** (Albany, 1995) pp. 173-194.

H. Davidson, "Medieval Jewish Philosophy in the Sixteenth Century", in B.D. Cooperman, ed., **Jewish Thought in the Sixteenth Century** (Cambridge, Mass. 1983) pp. 106-145.

[ו] הפילוסופיה הפוליטית היהודית בעת החדשה

מקורות

ברוך שפינוזה, **מאמר תיאולוגי-מדיני**, תרגם לעברית ח. וירשובסקי (ירושלים: מאגנס, תש"ס) עמ' 8-1, 35-43, 58-59, 173-175, 177-183, 187-195.

משה מנדלסון, **ירושלים או על שלטון דתי ועל יהדות**, בתוך: ירושלים, כתבים קטנים בענייני יהודים ויהדות (רמת גן: מסדה, תש"ז) ע"ע 143-33.

נחמן קרוכמל, **מורה נבוכי הזמן** (ווארשא, 1894) פרקים ז-י, ע"ע 98-25.

צבי גרץ, **דרכי ההיסטוריה היהודית** (ירושלים, מוסד ביאליק, 1969) ע"ע 102-55.

מחקרים

[2] אליעזר שביד, "היחס אל המדינה בהגות היהודית החדשה לפני הציונות", **עם ועדה, שם, ע"ע 160-145**

הרחבה

יוסף חיים ירושלמי, "דברי שפינוזה על קיום העם היהודי", **דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים**, כרך שישי, חוברת 10 (ירושלים, תשמ"ג).

שלמה פינס, "הסתברות התקומה מחדש של מדינה יהודית לפי יוסף אבן כספי ולפי שפינוזה", **בין מחשבת ישראל למחשבת העמים** (ירושלים, תשל"ז) עמ' 277-305.

א. ברני, "השקפת עולמו ההיסטורית והמדינית של משה מנדלסון", **ציון** 5 (1950) עמ' 99-111, 248-270;

אלכסנדר אלטמן, "בקשת החרות בהגותו המדינית של משה מנדלסון", **דעת** 5 (1980) עמ' 13-24.

B. Septimus, "Biblical Religion and Political Rationality in Simone Luzzatto, Maimonides and Spinoza", in I. Twersky, ed., **Jewish Thought in the Seventeenth Century** (Cambridge, Mass. 1987) pp. 399-435.

[ז] המקורות היהודיים בהגות הציונית ותפיסת המדינה היהודית

[1] ציונות דתית

מקורות

צבי קאלישר, **הכתבים הציוניים של הרב צבי קאלישר**, "דרישת ציון – לחברת ארץ נושבת", עורך: ישראל קלוזנר (ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"ז) ע"ע טו-קה.

יהודה אלקלעי, **כתבי הרב יהודה אלקלעי א-ב**, "מנחת יהודה", עורך: יצחק רפאל (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ה) כרך א' ע"ע 197-271.

אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה), **אורות** (ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"א)

מחקרים

[3] הלינגר משה, "דמוקרטיה יהודית לעומת יהדות דמוקרטית במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק", **תרבות דמוקרטית** 9 (2005) ע"ע 85-113

הרחבה

קוליב דוד, "דמותה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי", **גאולה ומדינה** (1979) ע"ע 293-303

פלס חיים י, "ההתפתחות הדיאלקטית של הרעיון הציוני: מהרב קלישר עד גוש אמונים", **דעות**, מה (תשל"ו) ע"ע 333-341

כ"ץ יעקב, "משיחיות ולאומיות במשנתו של הרב יהודה אלקלעי", **לאומיות יהודית** (תשל"ט) ע"ע 308-356

אבנרי יוסף, "הרב אברהם יצחק הכהן קוק וזיקתו המעשית לציונות הדתית", **מאה שנות ציונות דתית** א (2003) ע"ע 41-77

ויסבליט שלמה, "מהותה של א"י במשנתו של הראי"ה קוק", **האומה** 56 (תשל"ט) ע"ע 106-110

רוזנברג שלום, "מושג המדינה ביהדות בהגותו של הראי"ה קוק", **סקירה חודשית** 4 (1977) ע"ע 34-38

גלמן יהודה, "ציון וירושלים - המדינה היהודית על-פי הרב אברהם יצחק קוק", **עיונים בתקומת ישראל** 4 (תשנ"ד) ע"ע 505-514

[2] אנטי-ציונות חרדית

מקורות

החזון איש (אברהם ישעיהו קרליץ), **קובץ אגרות החזון איש**, מהדורת ש. גריינימן (ירושלים: תש"ו)

יואל טייטלבוים (האדמו"ר מסאטמר), **ויואל משה** (ניו-יורק: ירושלים, 1959).

אלחנן בונים וסרמן, **עקבתא דמשיחא** (בני ברק: נצח, תשמ"ט).

מחקרים

[4] **דוד סורוצקין**, "בנין ארץ של מטה וחורבן ארץ של מעלה: הרבי מסטמר והאסכולה האורתודוקסית הרדיקלית", בתוך: א' רביצקי (עורך), **ארץ ישראל בהגות היהודית במאה העשרים**, ירושלים תשס"ד, ע"ע 133-167.

הרחבה

אביעזר רביצקי, **הקץ המגולה ומדינת היהודים**, תל אביב, תשנ"ג.

קראוס יצחק, "יהדות וציונות - שניים שלא ילכו יחדיו: משנתו הרדיקלית של ר' יואל טייטלבוים - האדמו"ר מסאטמר", **הציונות** כב (תשס"א) ע"ע 37-60

חנך בן פזי, **על האנטי-אוניברסליות של "הרעיון הציוני" - נקודת המבט הסאטמרית של הרב יצחק קראוס**, שלוש השבועות כיסוד משנתו האנטי ציונית של ר' יואל טייטלבוים, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטה יהודית בלטימור, אפריל 1990

[3] עקרונות יהודיים בציונות החילונית: סוציאליזם ולאומיות

מקורות

משה הס, **רומי וירושלים - שאלת הלאומים האחרונה**, (ירושלים: הספריה הציונית, 1983)

זאב ז'בוטינסקי, **כתבים**, (הוצאת ע' ז'בוטינסקי, תש"ז-תשי"ט)

מחקרים

[5] **פישמן אריה**, "האתיקה היהודית ורוח הסוציאליזם: קרל מרקס, משה הס, והקיבוץ הדתי", **הקונגרס העולמי למדעי היהדות** 9, ב 2 (תשמו) ע"ע 243-247

[6] **נאור אריה**, "גם לאפיקורסים יש חלק בסיני: לבירור יחסו של ז'בוטינסקי למורשת היהודית", **עיונים בתקומת ישראל** 16 (תשסו) ע"ע 131-170

הרחבה

פישמן אריה, "האתוס הסוציאליסטי-דתי במשנתו של משה הס", **הקונגרס העולמי למדעי היהדות** 6, 2 (תשל"ו) ע"ע 185-193

פישמן אריה, "משה הס על היהדות ותאימותה לציביליזציה סוציאליסטית", **בר-אילן** כב-כג (תשמח) ע"ע 315-327

אופנהיים ישראל, "רעיון התעודה האוניברסאלית של עם ישראל במשנתו הלאומית של משה הס", **בדרך** ד (תשכט) ע"ע 138-163

דון-יחיא אליעזר, "בין לאומיות לדת: התמורה בעמדת ז'בוטינסקי כלפי המסורת הדתית", **איש בסער** (תשסד) ע"ע 159-186

היטנר אורי, "המשחק בתפיסתו הכלכלית והחברתית של ז'בוטינסקי", **האומה** 160 (תשסה) ע"ע 35-39

יחזקאל עובד, "דת ומסורת בהשקפת עולמו של זאב ז'בוטינסקי", **האומה** 113 (תשנ"ג) ע"ע 67-75

מדינת ישראל והמקורות העבריים - מחקרים

[7] אביעזר רביצקי, *דת ומדינה במחשבת ישראל, דגמים של איחוד, הפרדה, התנגשות או כפיפות* (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1988), מבוא

הרחבה

מנחם לורברבוים, "דת ומדינה בישראל ומסורת האמנה החברתית", מ. מאוטנר, א. שגיא ור. שמיר, עורכים, *רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית* (תל-אביב, תשנ"ח) ע"ע 279-291.

משה הלינגר, "תרומתה האפשרית של המסורת היהודית ההלכתית ליצירת צדק חברתי במדינה יהודית דמוקרטית" בתוך: א. בלפר, א. דון-יחיא, ש. סנדלר (עורכים) *צדק חברתי ומדיניות כלכלית במדינה יהודית* (תשס"ד), ע"ע 34-69.

ש. ב. רובינזון, "מדינת ישראל התנכ"ית בתורת מדינה לדוגמה בכתביהם של הוגי-דעות פוליטיים במאות ט"ז-י"ח, *חינוך בין המשכיות לפתיחות* (ירושלים, תשל"ח) עמ' 69-13.

[ח] השפעת ההגות המדינית היהודית

[8] מנחם רצון, "הגות האמנה החברתית – תומס הובס וג'ון לוק: בין מתודולוגיה מדעית להרמוניטיקה מקראית", *פוליטיקה* 22 (2013) ע"ע 135-186.

אברהם מלמד, "מקיאבלי על אבות האומה העברית: דגם למנהיגות פוליטית", *דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות* (ירושלים: תש"ן) ע"ע 338-344. נדפס מחדש: מיכאל קרן (עורך), *תולדות המחשבה המדינית – מקראת* (תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2001) כרך א, עמ' 441-454.

K. Neuman, "Political Hebraism and the Early Modern 'Respublica Hebraeorum': on Defining the Field", *Hebraic Political Studies* 1 (2005) pp. 57-70.

[ט] נושאים כלליים

המסורת הפוליטית היהודית לדורותיה – ספר זיכרון לדניאל י' אלעזר, משה הלינגר (עורך), (רמת גן: בר אילן, תש"ע)

המסורת הפוליטית היהודית, מיכאל וולצר, נעם זהר, מנחם לורברבוים (עורכים), (ירושלים: כתר, 2007)

חיים ה. כהן, *זכויות אדם במקרא ובתלמוד* (תל אביב: האוניברסיטה המשודרת, 1989)

מנחם קלנר, *גם הם קרויים אדם – הנכרי בעיני הרמב"ם* (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 2016)

יורם חזוני, "המקור היהודי למסורת האי-ציות המערבית", בתוך: יהושע ויינשטיין (עורך), *אי-ציות ודמוקרטיה* (ירושלים: מרכז שלם, תשנ"ט) ע"ע 13-67.

אמנון שפירא, "אנרכיזם" יהודי דתי (אריאל: אוניברסיטת אריאל, 2015)

אמנון שפירא, *דמוקרטיה ראשונית במקרא – יסודות קדומים של ערכים דמוקרטיים* (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2009).

בני פורת, אביעזר רביצקי (עורכים), *מחשבות על דמוקרטיה יהודית* (ירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2010)